

VARGA MÓNICA

A lejegyzői kontextusról Veszprém megyei boszorkányperes jegyzőkönyvek kézíratai alapján*

Bevezetés

A boszorkányperes tanúkihallgatási jegyzőkönyvek kézíratai folyamatos nyelvészeti elemzést igényelnek. Ezt szükségessé teszi egyfelől az a változatosság, amely az egyes iratokat mint az eljárások dokumentumait jellemzi, másfelől pedig az a sokféleség, amely a lejegyzői kontextus kapcsán figyelhető meg, beleértve a szövegformálást, a hangjelölést, a rövidítéseket vagy épp a javításokat.¹ A jelen esettanulmányhoz kiválasztott forrásokra a VI. Scriptorium konferencia helyszíne irányította a figyelmet, jóllehet tágan értelmezve azt: Veszprém megyében készült és lejegyzett kéziratokról lesz szó. A forráskiadványok és elérhető áttekintések alapján² a területről viszonylag kevés jegyzőkönyv maradt fenn és érhető el, ezzel együtt az alábbiakban bemutatott három irat már önmagában is jelentős variabilitást mutat fel, az időszakot is beleértve. 1629-ből származik az első vizsgált szöveg: Szabó János özvegye, Katalin és Finta Benedekné Erzsébet ügye; a tanúkihallgatás Pápán zajlott; a vádlottak és a tanúk Kupról származnak.³ Jóval később, 1767-ben, Vilonyán készült a Horváth Jánosné elleni tanúkihallga-

* A tanulmány az NKFI FK 135186. számú munkálat (Regiszterfüggő változatok a közép-magyarban) támogatásával készült.

¹ Részletesen lásd VARGA Mónika (2022a), *Kommunikáció és szövegformálás boszorkányperekben*, Budapest, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. (Gondolat-Jel, 6.).

² Például SCHRAM Ferenc (szerk.) (1970a), *Magyarországi boszorkányperes I. 1529–1768*, Budapest, Akadémiai Kiadó. Második, változatlan kiadás: 1983; uő. (szerk.) (1970b), *Magyarországi boszorkányperes II. 1529–1768*, Budapest, Akadémiai Kiadó. Második, változatlan kiadás: 1983; uő. (szerk.) (1982), *Magyarországi boszorkányperes III. 1529–1768*, Budapest, Akadémiai Kiadó; valamint <https://boszorkanykorok.hu/szovegek.html> (2023. 10. 30.).

³ Lelőhelye: MNL OL P 0707 XXVI 265 78b 01 (1-8); a szöveg bárki számára elérhető a Történeti magánéleti korpuszból; tételszáma: Bosz. 554 (a korpusz leírását lásd DÖMÖTÖR Adrienne – GUGÁN Katalin – NOVÁK Attila – VARGA Mónika [2017], Kiutkeresés a morfológiai labirintusból – korpuszépités ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből, *Nyelvtudományi Közlemények* 113. 85–110. <https://doi.org/10.15776/NYK.2017.113.3>; Attila NOVÁK – Katalin GUGÁN – Mónika VARGA – Adrienne DÖMÖTÖR [2018], Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence, *Language Resources and Evaluation* 52. 1–28. <https://doi.org/10.1007/s10579-017-9393-8>).

tási jegyzőkönyv.⁴ A tanulmány középpontjában – már csak a terjedelménél fogva is – a Németh Kata és Horváth János elleni eljárás áll: a tanúkihallgatás 1759-ben Vaszáron készült.⁵

Az elemzés röviden összeveti a vizsgált iratokat mint a bizonyítás dokumentumait: milyen kérdésfeltevés jellemzi őket, hogyan jelenik meg a vádak természete és a tanúk tudása, vélekedése az ügyek egyes aspektusairól. Nagyobb hangsúlyt kapnak azonban az egyes kéziratok, elsősorban a lejegyző kezek nyelvi jellegzetességei: a hangjelölés, a javítások és a rövidítések használata. Az összevetésből kirajzolódó részeredmények más kéziratok feldolgozásához is hasznosíthatók lesznek. Kitekintésként néhány forráskritikai észrevételt is szükséges lesz tenni Németh Kata és Horváth János ügyének dokumentumai kapcsán, bevonva a vádlottak kihallgatását is.

Boszorkányper, tanúkihallgatás

A *boszorkányper* gyűjtőfogalom; különféle típusú dokumentumokat foglal magában a vádbeszédetől az ügyet összefoglaló iratokon át az ítéletig. A tanúvallomás tágran értelmezve úgy határozható meg, mint szóbeli beszámoló írásban rögzítve és megformálva általában jogi esettel kapcsolatosan; személyes tapasztalat vagy tevékenység az eset kontextusában.⁶ A tanúkihallgatások során a hatóság azt várja el a megkérdezettektől, hogy különféle részletekre, illetőleg a legtágabban értett körülményekre kitérve számoljanak be az eseményekről; ez a kérdésfeltevésben úgy jelenik meg, hogy *circumstantialier, voltaképpen* vallja meg a tanú (azaz ahogy a dolog volt, megtörtént), esetleg „beszéli el az egész körül álló dolgokat” (TMK, Bosz. 159). Ennek megfelelően az egyes iratok különféle sajátosságokat őrizhetnek többek között a szóhasználat, a grammatikai és pragmatikai variánsok, valamint az egyes narratívákon belül felidézett diskurzusok terén egyaránt. A sokféle tartalom azzal magyarázható, hogy a bizonyítékgyűjtés során lényegében bármilyen információ fontossá válhatott a változatosan aktualizálódó, kevésbé specifikusan meghatározott boszorkányvád igazolása vagy éppen cáfolása során.⁷ A tanúk száma ügyenként eltérő lehetett; ezúttal 1629-ben szám szerint 57 megkérdezett szerepel a jegyzőkönyvben,

⁴ Lelőhelye: MNL, OL P 0707 XXVI 265 176 01 (1-4); a szöveg bárki számára elérhető a TMK-ból; tételszáma: Bosz. 406.

⁵ Lelőhelye: OSZK Kézirtattár Fol. Hung 3320; 64 lapból áll (átírva 124 ezer fölötti karaktert tesz ki).

⁶ Merja KYTÖ – Terry WALKER – Peter GRUND (2011), *Testifying to Language and Life in Early Modern England*, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins Publishing Company. 11. <https://doi.org/10.1075/z.162>.

⁷ Részletesen lásd VARGA 2022a.

jöllehet közel sem mindegyiküktől szerepel önálló beszámoló. A vilonyai iratban hat többé-kevésbé részletes beszámoló olvasható, míg az 1759-es ügyben 98 személyt kérdeztek ki; több-kevesebb részletességgel mindannyian vallanak.

A vizsgált iratok mint a boszorkányperes eljárás dokumentumai

Az elemzés az alábbiakban az iratok tartalmára irányul azzal összefüggésben, hogy hogyan aktualizálódik a boszorkányvád, és miként ragadható meg a tanúk ezzel kapcsolatos viszonyulása. Vizsgálati szempont egyfelől az, hogy a hatóság milyen természetű kérdéseket tesz fel a tanúknak, másfelől az, hogy a válaszok megformálása és a felidézett történetmondások milyen viszonyban vannak ezekkel: mely vádpontokat erősítik meg a tanúk, és melyeket nem; ehhez milyen tapasztalatokra vagy épp azok hiányára hivatkoznak, és hogyan értékelik, minősítik azokat.⁸

Az 1629-ben Pápán készült tanúkihallgatás

Az ezúttal vizsgált jegyzőkönyvek közül a legkorábbi nem tartalmazza a tanúknak feltett kérdéseket – ez egyfelől a dokumentum összefoglaló jellegére utalhat, másfelől az sem példátlan a korszakban, hogy a tanúknak feltett kérdések külön lapon szerepeltek. A rögzített válaszok alapján arra következtethetünk, hogy az úgynevezett *deutrális punktumok* kevésbé konkrét eseményekre irányulhattak, ugyanis a tanúk a vádlottakkal (elsősorban Szabó Jánosnéval) kapcsolatos általános benyomásaikat, illetőleg a rá, rájuk vonatkozó közhírt emlegetik, ahogy azt lentebb látni fogjuk.

Az iraton elvileg 58 tanú beszámolója szerepel, az utolsó, ahol valamilyen beszámoló, illetve arra utaló megjegyzés található, azonban az 57. – a számozás további furcsasága, hogy a 42. után a 45. számú tanú következik. A megkérdezettek közül összesen 20 tanú nem vall semmit, illetőleg csatlakozik az előtte szólókhoz. Az ezt jelző formula az utóbbi esetekben kevert, részben magyar, részben latin nyelvű (például 23. tanú: *Zabo Tamas Kupi pogar, juratus examinatus fassus est nihil scit.*; 38. tanú: *Az fogoli Azon felül fassus est sicut praecedens*).⁹ A jegyzőkönyv igen szűrt jellegét mutatja, hogy a magyar nyelven rögzített beszámolók közül több alig egy-két tagmondatból áll, tehát tömörnek, kevésbé részletezőnek bizonyul, pél-

⁸ Lásd még VARGA (2022b), *A Fatensnél nem konstál* – boszorkányperes tanúvallomások kérdés- és válaszmintáztatának pragmatikai elemzése, *Argumentum* 18. 144–171. <https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2022/8>.

⁹ A szöveg részleteit a saját, betűhű átírásomban közlöm.

dául 39. tanú: *Zabo Janosne felül es Kotiane felül, hallotam hogi gonoz életüek.*

A jegyzőkönyv további sajátossága, hogy ugyan két vádlottat emelnek ki a hivatalosabb szövegrészek, több tanú is mintha csak egyről tudna, ugyanis *a megfogott asszonyra* vagy *a megnevezett fogoly asszonyra* utalnak egyes számban – ez a többi beszámoló alapján Szabó Jánosné, míg Fintáné mindössze egy vallomásban jelenik meg explicit módon név szerint (15. tanú: *Ola Janos mondotta hogi az esse lelek kura az fintane*¹⁰ *uonta el az Szamat helirül*). Feltehető, hogy a hatóság további gyanúba fogható személyekre is rákérdezett a közösségben – ez más, XVII. századi iratokban sem példátlan.¹¹ Többen is emlegetnek ugyanis egy bizonyos Kotya (*Kotia*) Andrásné, aki ellen főként parázñaság híre a vád, valamint az, hogy „gonosz életű”, néhány tanú szerint pedig (feltehetően babonás okból) „tyúkmonyt ül”, emellett Szabó Jánosnéval együtt – de akár magában is – rontást követ el, egy részét helyre is hozva. Kotyáné további sorsa ugyanakkor nem derül ki; a hatóság vele kapcsolatban nem rendel el tisztítóesküet vagy hasonlót.

Szabó Jánosnéval kapcsolatban ugyancsak vegyes a tanúk véleménye: egy részük hangsúlyozza, mennyire féltek tőle fenyegetései miatt (például az 1., a 3., a 4., a 24. tanú); olyannyira, hogy törvényt sem mertek rá tenni, sőt (8. tanú) *mondotta Nemes Pall hogi inkab felek etul az Aszonitul hogi megh bant, hogi sem az Istentől*. Néhányan azonban kitérnek arra is, hogy közvetlen tapasztalatuk nincs az ügyben. Például a 2. tanú: *de gonoz hire felől semmit nem tudok mondanj*; a 19. tanú: *Zabo Janosne felül hallotam hogi ördögös uolna, es aual el, de en nē latam semi czele'kedetit*; vagy épp a 33. tanú: *az attiafiatul hallotam hogi mondotakneki te ugian ördögös uagi egiebet nē tudok mondani*.

Gyógyítást éppúgy kapcsolnak a vádlotthoz a tanúk, mint rontást, például a 29. tanú: *Zabo Janosne't halotam hogi jartak betegekhez es giogitot afele'ket de' egiebet nē tudok mondani*; a 46. tanú: *Az fogoli azoni felül hallotam hogi az vranak az Zajat maga uonta uolna felre'*. A károkozásról az esetek egy részében közvetettebbek a beszámolók; a tanúk másoktól hallott információkat idéznek fel (8. tanú): *Nagi Vincze megh bolonduluan es ez mostani fogoli Assonira gianitottak hogi a tette neki és mikoron ez az Aszoni be ment volna az hazban attul ez megh bolondult ember volt, mindgiarast föl ugrot az labara es utanna futot uolna az Aszoninak monduan ez az en ördögöm ez ueztet engemet el*. Az egészségbeli károkozás mellett babonasággal is gyanúsítják a vádlottat néhányan: *Latam Zabo Janosnet hogi*

¹⁰ A szó Schram közléséből kimaradt.

¹¹ Például TMK: *Tud e az Tanu, Látotte, avagy hallotte valamikor a Tanu valami ördögössiget, boszorkányságot, avagy valami olly ördögös cselekedetet, valakire itt a faluban Firfi, vagy (!)vagy Aszszony Emberre* (Bosz. 116).

a' Zomzedgia kertiben le'ue'tette az öngét, es meztelen futkozuan az öngét razta es ue'rte' az fakhoz.

A vádlott saját rokonainak a viszonyulása egyértelműen ellenséges, a népitételre is utalnak: *Zabo Giorggh ugian azt monda neki, hofi csak megh egettneiek en magam hordanek Tosket neki, mert edig rege'n me'gh jrde'mlette'uolna ha me'gh egetek uolna.* Az sem példátlan, hogy egészen talányos módon fogalmazódik meg a Szabóné elleni gyanú, szintén elsősorban a rokonaitól idézve: (32. tanú) *kisebik Zabo Istuan mondotta az batianak, az ördög gubaja ueled uagion am mast neked atta Zabo Janosne'.* (54. tanú) *egimas Zeme're'uettetek az attafiai hofi az ördög gubaja vagion nala.* A hatóság Szabó Jánosnét is tisztítóesküre kötelezte, végül kezesség mellett elengedték azzal a feltétellel, hogy ha ezután akár egy személy is megvádolja azzal, hogy másoknak árt vagy bosszút próbál állni másokon, megfogattassék és minden törvény (azaz eljárás) nélkül tűzre vettessék.

Az 1767-ben Vilonyán készült kihallgatás

Míg a XVII. századi jegyzőkönyv, a korábbi időszak gyakorlatához hasonlóan, szűrt és igen kevés részletes történetmondást tartalmaz, addig az 1767-es kihallgatás más tendenciák jellemzik. A tanúknak feltett három kérdés explicit, jellegét tekintve pedig változatos témakörökre irányul: míg az első a vádlottal kapcsolatos általános vélekedésre kérdez rá, addig a fennmaradó két punctum a konkrétumok miatt a hatóság előzetes ismereteire enged következtetni. Eszerint mérgezéssel (*Mustoha Fiának Horváth Jánosnak tekercsésben valami étetott*) és babonasággal gyanúsítják a vádlottat: *azt mondotta volna [...] csak én holt Embernek csontyát Kaphassak, semi féle Törvénytől sem félek, a mint hogy meg is hozta a' holt Emberk csontyát az itt való Temetőről.* Hozzá kell tenni, hogy az utóbbit egyik tanú sem erősíti meg a rögzített dokumentum alapján (sőt nem is említi, hogy akár csak hallott ilyesmiről), így nyitva kell hagynunk a kérdést, hogy a hatóság korábbi információja honnan származhatott.¹²

Ezúttal mindössze hat tanú beszámolója szerepel a jegyzőkönyvben, azonban az egyes vallomások jellemzően részletesebbek, mint az 1629-es irat esetében.¹³ A terjedelmi különbségek mellett tartalmi változatosság is megfigyelhető a XVIII. századi iratban. A közhírre csak két tanú reflektál, az első és a harmadik: *már enyhány Esztendőktől fogva foly az Helységben mint egy Közönségessen az hir, hogy tudalékos, és bubájas Aszony Légyen nevezet Horváth Jánosné [...]* *A Fatens is mint Vilonyaj Lakos Deutra-*

¹² A jelenség nem példátlan, lásd még VARGA 2022b.

¹³ A vizsgált XVII. századi iratban 50 felett volt a tanúk száma; átírásban a kihallgatás terjedelme mintegy 14 600 karakter, míg az 1767-es kihallgatás hat tanúvallomása összesen több mint 7200 karaktert tesz ki.

lis Horváth Jánosnét igen jól isméri, és az helységben mint egy Kőz hírül foly, hogy tudálékos, és Bubájas Aszony Légyen.

Az első tanú ezenkívül egy bizonyos, a későbbi vádlottnál kvártélyban levő katona történetét meséli el; a katona ugyanis többször panaszkodott a fatensnek a gyanús személy felől: *mert egész éjczaka nem alhatik, mivel mihelelt a' Gyertyát el oltatya, azoñal egész testén csusz mász valami mint-ha mind valami férgek mászkálnának rajta [...]* és az *eő Aszonya mondván Isten Teremtucse Biró Ur' Boszorkány.* Ugyanez a tanú utal a második kérdésben feltett mostohafiú esetére is: a betegséggel kapcsolatban teljes meggyőződést mutat (*tugya bizonyossan a' Tanú*), az okozó kapcsán azonban már hallomást emleget: *Magátul Puskás Pétertől hallotta a' Tanú.*

A mérgezés ügyében vall a mostohafiú özvegye, aki felidézi, hogy a fiú szemtől szembe is megvádolta mostoháját, aki viszont a tanú állítása szerint fenyegette: *mondván ne is gondolkogyal, hogy Ki gyógyulj ezen Nyavalád-bul, Kinlogyal mind addig, valamedig nékem teczik [...]* *No te csunya S. V. ne rutécs ott a' hol más, hanem a' szádön.* A tanú által felidézett megfogalmazás egyúttal azt a hiedelmet, vélekedést sugallja, hogy a gyanús személy képes hatni a betegség alakulására (vö. *valameddig nekem tetszik*; e beszámoló folytatása pedig még inkább hangsúlyozza ezt: *a mint hogy minden emésztete az után a száján ment Ki az Urának, az előtt pedig soha sem*).¹⁴ További kárvallottakat is felsorolnak a tanúk, elsősorban egy Puskás Péter nevezetűt, aki a kihallgatás idején is sínylődik, és több tanú szerint a vádlottat gyanúsítja. Utóbbi a megkérdezettek között nem szerepel, ugyanakkor az egyik vallomás szerint további személyt is gyanúsított – a közvetett információk tehát részben el is térnek egymástól: *Puskás Péter is a Tanúhoz tanácsot Kérni menván, hogy mi tévő Légyen eő nem maradhat s- nem dolgozhatik, mert Takács Istvánné magához akarja hodéttani, csak szedeleg s- bolyog, s- egyedül Horváth Jánosnét okozza, hogy egy alkalmatossággal eget bort néki adván abban tetetett valamit ezen Takács Istvánné.*

Egy tanú kitér arra is, hogy Horváth Jánosnénak a korábbi lakhelyén is rossz híre volt: *egy Hajmáskéri Ember a' Tanúnak, és Mustoha Fiának elől hozván Deutrális Horváth Jánosnét [...]* *egy Esztendőben háromszor is volt nekik illetén cselekedetei éránt galibájok, és meg érdemlette volna, ha régen ell vesztették volna.*

¹⁴ Ez beleillik a kor boszorkánysággal kapcsolatos hiedelmeibe; jöllehet a későbbi tanúk is fenyegettek, az ő megnyilatkozásaikban azonban olyan eseményeket helyeztek kilátásba, amelyek véghezvitele nem feltételezett rendkívüli képességeket – tipikusan ilyen volt a fizikai erőszak és az eljárás indítása. Tekintve, hogy ezektől várták a rontás megszűnését a közösség tagjai, a gyanús személynek tulajdonított fenyegetés a hiedelmek szerint nem járt szükségszerűen és végérvényesen bekövetkező, helyrehozhatatlan következményekkel (lásd még VARGA 2022a).

Az eljárásról további információk nincsenek, így az sem derül ki, kihallgatták-e a vádlottat, illetőleg hogy a hatóság mennyire ítélte meggyőzőnek a tanúk beszámolóit.

Az 1759-es vaszari kihallgatás

Németh Kata és Horváth János ügye kapcsán a tanúknak feltett kérdések lényegében szabadon kitölthető beszámolónak adnak teret. Az első kérdés arra vonatkozik, hogy ismeri-e a tanú a vádlottakat; a vallomások erre vonatkozó részét nem határozza meg előre a kérdés formája, azaz az eldöntendő kérdés nem egyszerű igenlő választ eredményez, hanem minden tanúnál kiegészítő információkat találunk arra nézve, hogy melyik vádlottat milyen régóta és mennyire jól ismerik. Ezáltal a vádlottak helyzetéről megtudjuk azt is, hogy Horváth János pásztorkodni „szakadt ide” Gyimótról mintegy húsz esztendeje, „jóval utóbb”, mint Németh Kata, aki viszont mintegy negyven esztendeje, „a kuruc háború vége táján” ment férjhez Vaszarra (Csikvándról). Emellett a tanúk egy része a vallomás ezen szakaszában reflektál arra, melyik vádlottat ismeri jobban, illetve régebb óta – *emlékezetitől ~ nevelkedésétől fogva*. Egyes tanúk saját közösségi viszonyaira is kitérnek, elsősorban azok, akik kevésbé vesznek részt a közösségi életben, például a 41. tanú: *másképpen sem Német Kata, sem Horváth János ösmeretességét, sem pedig más Emberekkel való Barátságot nem tart s- nemis ereszkedik mulato beszédekbenis [...] házatul nem ollyas kijáro, s- más sem igen jár hozzá;* a 76. tanú: *Falubéliekkel a' Tanu aņyira nem szokott barátkozni s- velek kijárni, hanem Varga Mesterségihez képest inkább bent dolgohoz látni.* Utóbbi megjegyzések jelentősége az, hogy ezek a tanúk, saját bevallásuk szerint, nem tudnak kellő részletességű és megbízható információval hozzájárulni az ügy kivizsgálásához.

A második pontum a korszakban általános boszorkányvádakra és hiedelmekre kérdez rá; ezek főként a rontást, annak megszüntetését, az ellenségességet, fenyegetést és esetleges következményeit foglalták magukban (2do minémü nyavalyájokat szoktak az emberekre bocsáttani? a vagy kiknek eresztették megh boszorkányságbul esett nyavalyáikat. Vagy pedig egyebeket fenyegetvén boszszuságbul, fenegetések után lett e' valakinek akoron tapasztalhatto szerencsétlensége?).

A kérdőpontokat követően mind a 98 tanútól szerepel hosszabb-rövidebb beszámoló. A felidézett események egy része jóval korábban, akár 16–18 évvel a kihallgatás előtt történt, tehát a vádlottaknak igen régóta lehetett rossz hírük a közösségben, mielőtt még járás indult volna ellenük. Például a 3. tanú: *azonkivül Bába Aszszonnak Palko névü Fia a' Falu házánál mulatság közben a' Tanuba kapott, ez előtt mint egy tizenhét Esztendőekkel [...];* a 20. tanú: *ennek előtte Németh Kata tizenhét Esztendőekkel a' Tanu Feleségénél Bába vala, [...];* a 84. tanú: *az eő édes Attya ezelőtt 18. Esztendőekkel*

Törvény Biró volt, és hogy azon Baba Fiát Palkot a' Tilosba' valo Fa vágásáért a' Birák meg büntették, Németh Kata Bába eö reájok azulta nehezelt.

A vallomások nagy részében rendszeresek, a történetmondások mellett, a személyes vélekedések, de a kérdésben megfogalmazott vádak visszahangozása is (utóbbi akár saját tapasztalatok részletezése nélkül is, például a 26. tanú: *a' kik akarattyok ellen cselekedtek azokat fenegették, reájok bosszonkodtak, ugyan azokat fenegetésik után hamar érte Emberi, vagy marhabéli kár*). Mindkét vádlott kapcsán hangsúlyozzák a tanúk a fenyegetőző természetet (*Utóbb pedig Törvény Biro léteire ezen Bába Aszont rosz nyelvésségetül csapással éjesztette*) és a nekik tulajdonított rontásokat. Németh Katát az is gyanúba keverhette, hogy bábaként tevékenykedik (jóllehet nem kizárólag nők és gyermekek állapotának befolyásolását kapcsolják hozzá a tanúk), míg Horváth Jánosról csordás volta miatt feltételezik, hogy lehetősége volt másoknak ártani: *Horváth Jánosra némelly kárvallott Gazdától hallotta a' Tanu, [...] kit ha fenegetett hamar érte Marhabéli kár, némelyeke szemlátomást el fogyott: némelyeke pedig meg döglött igen hértelen*. Ezzel együtt szintén nem csak az állatok rontásáról számolnak be a tanúk vele kapcsolatban.

Az általános vélekedés mellett Horváth Jánost más típusú károkozással is gyanúsítják, mint Németh Katát,¹⁵ így képet kapunk a farkas alakban elkövetett rontásokra vonatkozó hiedelmekről is: *ezen esett kárát eöis Horváth Jánosra gyanétya, mert az olyan Szines Farkasra az Ebek nem ugatnak*.

Többen is utalnak arra, hogy nemcsak a közhírral hallott, hanem a saját tapasztalataik miatt gyanakodnak a vádlottakra, néhányan pedig azt is megemlítik, hogy akkoriban mást nem gyanúsítottak ilyesmivel. Például a 39. tanú: *másra pedig illy tudaléért gyanóság nem lehetett, minden kárt vallottak ezt okozták; vagy épp a 16. tanú: Más pedig a' Faluban a' Tanu emlékezetire boszorkányos hirü nem volt, hanem csak ez a' Bába, és az emlétett Horváth János*. A vádlottak híre hangsúlyozottan közismert volt – még azok is kiemelték ezt, akik kevéssé ismerték őket (a 43. tanú: *ekkoráig köz hirül hallotta hogy Németh Kata Bába és Horváth János tudalékossak legyenek, ezt mégh a' Gyermekekis tudják felölök mondják, de bizonyossabbat a' Tanu nem tud; a 17. tanú: Németh Kata Bába sem Horváth János miatt a' Tanunak ollyas kára /: mellyben őket okozhatná ./ nem esett, azért eöket nem vádolhattya*).

Megfigyelhető azonban bizonyos kettősség a tanúk attitűdjében, ugyanis néhányan kevéssé köteleződnek el a közhír mellett, például a 36. tanú: *jol*

¹⁵ A férfiak és nők elleni azonos és különböző vádak és reflexiók kapcsán lásd még VARGA Mónika (2019), *Tudományos asszonyok, kanboszorkányok* és módszertani szempontok a boszorkányperek pragmatikai vizsgálatában. *Magyar Nyelvőr* 143, 3. 326–358.

lehet ezek[=nek] a 'Faluban tudalékos rossz hírek volt ekkoráig, de a 'Tanu-nak mivel ollyas kára nem esett gondja nem lévén reájok; a 9. tanú: Horváth Jánosra bizonyossat anyira nem tud, ha pedig hallottis gondja reá nem lévén meg feletkezett; a 89. tanú: Horváth Jánosra, minthogy más hírére, maga viselésére vagy rosszágara anyira¹⁶ nem volt gondja, azért a 'Tanu bizonyossat nemis tud mondani. A jegyzőkönyv ezeket a látszólag kevésbé fontos megjegyzéseket is megőrzi, tehát mégis lehetett jelentőségük a bizonyítékgyűjtés szempontjából.

A továbbiakban a szövegrögzítés néhány mintázatáról lesz szó a vizsgált iratok alapján.

A lejegyzői kontextusról előljáróban

Az elhangzottak rögzítésének vizsgálata a hangjelölés mellett kiterjed a szövegek morfológiai, szintaktikai, pragmatikai sajátosságaira is.¹⁷ Maguk a lejegyzők ritkán azonosíthatók (ahogy nyelvi hátterük is);¹⁸ közbeavatkozásaik nem mindig következtetések, ráadásul a módosítások egy része nem is magától értetődő, így bizonyos nyelvi jelenségeket a szöveg jellemzőjének kell tekintenünk, a tanú és a lejegyző közös produktumaként.

A lejegyzés módja és folyamata csak közvetett módokon ragadható meg magukból a jegyzőkönyvekből, ahogy a szövegalkotásra is csak következtethetünk azokból a jelzésekből, amelyek az írás kontextusára utalnak (ilyen lehet másolás esetén a folytatásra figyelmeztető őrszó vagy épp a szabadkozó formulák, de ritkán előfordulnak szöveges megjegyzések is a jegyzőkönyvezés valamely aspektusára vonatkozóan). Míg más területeken ismeretek a jegyzőkönyv formai és tartalmi követelményeit összefoglaló korabeli kézikönyvek,¹⁹ a magyar tanúkihallgatások esetében legfeljebb az általános elvekre – elsősorban az ügy szempontjából fontos információk pontos rögzítésének igényére – lehet következtetni.²⁰ Ha volt is dokumentált szabályozása a jegyzőkönyvezésnek a boszorkányperes iratok esetében, a tapasztalat azt mutatja, hogy igencsak sok téren volt a lejegyzőknek választási lehetősége. A szövegekből kiindulva az egyes beszámolók lejegyzése egyértelműen

¹⁶ A szó betoldás, jellel a helyére utalva.

¹⁷ Lásd még VARGA 2022a.

¹⁸ Az 1629-es iratban nem szerepelnek aláírások; az 1767-es kihallgatás végén szereplő aláírások duktusa eltér attól a kéztől, amely az iratot rögzítette, az 1759-es jegyzőkönyv esetében pedig mindkét aláírás a lejegyzői kéz duktusával szerepel.

¹⁹ Peter J. GRUND (2007a), *From Tongue to Text: The Transmission of the Salem Witchcraft Examination Records*, *American Speech* 82, 2. 119–150, 122–123. <https://doi.org/10.1215/00031283-2007-005>.

²⁰ Szemben például a kínvallatások jegyzőkönyvezésével, ahol a kérdéssorok formulái legalábbis fennmaradtak, lásd például SUGÁR István szerk. (1987), *Bűbájosok, ördögösök, boszorkányok Heves és Külső Szolnok vármegyékben*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

nem egyetlen séma szerint zajlik: a hivatalos szituáció formulái nem terjednek ki következetesen a szövegalkotás minden aspektusára, a jogi-hivatali szókincs pedig helyenként reflektálatlanul, máskor reflektálva keveredik a mindennapi szóhasználattal.²¹ A vizsgált szövegeket tekintve a közösség nyelvhasználata őrződik meg az olyan kifejezésekben, mint például az 1629-es iratban az *ördög gubája*, a *tüskét hordana* valaki megégetésére, a *latorkodtak* 'paráználkodtak' vagy épp az *esse kura*; az 1767-es jegyzőkönyvben a *mint a tej, úgy aludt*, a *betege és szalonnája*²² és az *Isten Teremtucse*; az 1759-es tanúkihallgatási szövegben pedig az *eb Félyen töltek* 'tölük', a *barátságos szo színe alatt* és a *nagy forgó-s-morgo szelek*. Utóbbi szöveg esetében ugyanakkor felmerül, hogy a kihallgatási kérdéseket viszszhangozó, több tanúnál hasonló szerkezetű visszatérő részletek megformálása (és explicitációja) közvetlenebbül kapcsolható a lejegyzőhöz vagy más hatósági személyhez, mint a megkérdezettekhez.

A választási lehetőségekre térve az ezúttal vizsgált szövegekben például eltér a tanúk adatainak rögzítése: míg az 1629-es szövegben részben magyarul (a tanú neve és az, hogy *kupi bíró*, *kovács*, *polgár*), részben latinul (az esküre utalás és a vallomástétel formulája) szerepelnek, addig mindkét XVIII. századi iratban teljesen latin formulaként jelennek meg (a tanúk hozzátétőleges, *circiter* életkorával együtt), a névformák latinosítását is beleértve. Emellett a XVII. századi beszámolók egyes szám első személyűek, az 1759-es és 1767-es iratban viszont a tanúk egyes szám harmadik személyben szerepelnek. A nyilvánvaló lejegyzői közbeavatkozások közé tartozik a szabadkozó formulák kitétele a kifogásolhatónak tartott elemek előtt; a vizsgált iratok közül ez a XVIII. századi jegyzőkönyvekben fordul elő egy-egy példával (az egyik esetben feltehetőleg a szóhasználat miatt [1759: *S. V. Seggén Csuszott*], míg a másikban a jelöléssel ellátott részlet maga is lehet eufemizmus, így inkább a denotátum miatt kerülhetett elé a formula [1767: *S. V. ne rutécs ott a' hol más, hanem a' szádon*]).

A lejegyzések maguk is többlépcsős folyamatok voltak, ezeknek a korai szakaszai (jegyzetek, esetleg gyorsírással készült változatok) azonban ritkán ismereteseek. Az ezúttal vizsgált három szövegre is igaz az, hogy túlságosan rendezett az íráskéjük ahhoz, hogy az elhangzottak közvetlen rögzítéseinek tekinthessük őket.²³ A két XVIII. századi kéziratban őrszók is

²¹ Lásd még VARGA 2022a.

²² Utóbbi is a rontáshoz, megbetegítéshez kapcsolódó metaforikus kifejezés, motivációja azonban kevésbé nyilvánvaló, lásd még VARGA Mónika (2015a), „Te ottél meg engemet néne” – A megbetegedés metaforáiról boszorkányperekben, *Magyar Nyelvőr* 139. 321–332.

²³ Az angol források esetében hasonlóképpen, lásd még Peter GRUND (2007b), The Anatomy of Correction: Additions, Cancellations, and Changes in the Documents of the Salem Witchcraft Trials, *Studia Neophilologica* 79. 3–24, 19–21. <https://doi.org/10.1080/00393270701287439>.

találhatók a lapok alján, amelyek szintén a másolatjelleg melletti érvnek tekinthetők, hiszen a közvetlen folytatásra figyelmeztették a lejegyzőt.

A kéziratok nyelvi elemzése: hangjelölés, javítás, rövidítés

A szövegformálás aspektusa mellett a lejegyzői kontextus vizsgálatának másik fontos tényezője a kézazonosítás.²⁴ Ennek fő szempontjai az íráskép vizsgálata (paleográfia), a hangjelölés (fonéma-graféma megfelelések), a javítások, a tagolás, valamint a nyelvhasználati, például nyelvjárási sajátosságok.²⁵ Az eddigi tapasztalatok alapján a XVIII. századi boszorkányperes jegyzőkönyvek lejegyzői nagy szabadságot kaphattak a betűformálásban, szemben például a kódexkezek egy részével, ahol az azonosan iskolázott scriptorok hasonló duktust sajátíthattak el.²⁶

A kéziratokból készített betűhű átírás rávilágít a vizsgálatba bevonható jelenségekre, ahogy arra is, hogy mely sajátosságok vehetők nagyobb hangsúllyal figyelembe a kézazonosításban, és melyek nem, vagy kevésbé. A korszakban ugyanis általában kevésbé foglалható szabályba, így önmagában nem áruklódó a nagybetűzés; egy-egy adott hangot ugyanis többféle formájú és méretű graféma jelölhet az adott kézen és szövegen belül – a nagybetűk funkciója sem egyezik a napjainkban bevetttel, így egyik-másik akár szó belsejében is megtalálható, míg például tulajdonnevek kezdőhethnek kisbetűvel.

²⁴ A kézazonosítás módszereiről a kódexirodalom alapján részletesen lásd HAADER Lea (2004), A Nyulak szigeti scriptórium mint műhely, *Magyar Nyelvőr* 128. 196–205; uő. (2014), A kritikai forráskiadások egy hozadékaról. Elvi megfontolások egy ómagyar hibatipológiához, In LACZKÓ Krisztina – TÁTRAI Szilárd (szerk.), *Elmélet és módszer. Nyelvészeti tanulmányok*, Budapest, Eötvös Collegium. 87–103, 88–94; uő. (2023), Frissülő kép a Nyulak szigetéről, *Magyar Nyelvjárások* 61. 289–298. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2023/23>. XVI. századi magánlevelek alapján: KOCIS Zsuzsanna (2020), *Kora újkori levélírnokok. Kézazonosítási lehetőségek elmélete és módszerei*, Budapest, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. (Gondolat-Jel, 2.); uő. (2022), Hogyan nevezzek? Egy misszilisírnok azonosításának lehetőségei és korlátai. In FORGÁCS Tamás – NÉMETH Miklós – SINKOVICS Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* XI, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 229–240.

²⁵ HAADER 2014; magánlevelek alapján KOCIS 2020; lásd még Risto HILTUNEN – Matti PEIKOLA (2007), Trial discourse and manuscript context. Scribal profiles in the Salem witchcraft records, *Journal of Historical Pragmatics* 8, 43–68. 41–52. <https://doi.org/10.1075/jhp.8.1.04hil>; GRUND 2007a.

²⁶ HAADER 2004: 200; uő. (2019), A meglepetések misszilisé – avagy újra Elena priorissza levéléről. In HAADER Lea – JUHÁSZ Dezső – KOROMPAY Klára – SZENTGYÖRGYI Rudolf – TERBE Erika – VLADÁR Zsuzsa (szerk.), *Forráskiadás, Forráskiadás, Tudománytörténet III*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 419–430, 420.

Az elválasztás és a rövidítés önmagában ugyancsak nem bizonyult meghatározó, egyedítő szempontnak.²⁷ A tanúkihallgatási jegyzőkönyvekben általános jelenség a nazálisok rövidítése (olyankor is, amikor grammatikai funkciója, megkülönböztető szerepe van). A vizsgált iratok közül az 1629-esben ilyen a *nē* 'nem', a *hanē* 'hanem', a *labō* 'lábam', a *mētem*; az 1759-esben az *ollyā* (sajátságos, hogy a *-képpen* esetében a kettőzött mássalhangzók ellenére is szerepel a máskor rövidítést jelölő vonás a *p-k* fölött); az 1767-esben pedig az *Ur'* 'uram'. A kettőzött, illetve hosszú mássalhangzók rövidítése szintén tipikus, bár ezúttal csak a XVIII. századi jegyzőkönyvekben lehetett kimutatni: az 1767-es iratban ilyen az *aā*, az *azoā* (sőt a latin formulák egyikében az *Añor*) és az 1759-esben a *leñi*, a *bāñya*. Szintén visszatérő az olyan gyakori toldalékok rövidítése, mint a *-nak/-nek* (1759: *boszorkányossokk*, *Urk* 'uramnak', 1767: *Emberk*, *másokk*) vagy a *-ban/-ben* (1767: *azonb* '). Speciálisabb rövidítés lehet az 1767-es szövegben az *Ör* 'öreg' jelentésben és talán a *pbálni* 'próbálni', a *pbát* 'próbát' is (utóbbi a latinban bevett rövidítésgyakorlatot idézi; a hivatalos formulák között is találunk hasonlót: *Pvidi*).

A hangjelölési sajátosságokat érdemes az egyes iratok szerint külön tárgyalni. Az 1629-ben készült irat esetében két kéz is megkülönböztethető a duktus és részben a hangjelölés alapján: a hivatalos részek, amelyekben az ügyet összefoglalják és a tisztítóeszkük elrendelése és eredménye szerepel, más kéztől származnak, mint a tanúvallomások rögzítése. Mindkét esetben már a duktusból látszik, hogy korábbi időszakból származik az írás, mint a vizsgálatba vont további iratok – inkább a kódexek korát idézi például az *e* grafémája, főként szó belsejében. A hangjelölést tekintve ugyancsak mutatkoznak archaikusabb megfelelések,²⁸ ilyen például az *u* a *v* hangértékében (például: *kiuel*, *ualakj*, és megfordítva, például: *Vranak*, *vtza*, *vtan*); ez elsősorban a kódexek sajátossága, de a XVI. századi misszilisekben is még kimutatható. Szintén megfigyelhető az *i* hangértékében a *j* szó elején és végén egyaránt: *nekj*, *tekierj* 'tekeri', *jde* – az *i* ugyanakkor főként palatalizáló szerepű, azaz a *ny*, az *ly*, a *gy* jellemzően *ni*, *li* és *gi* betűegyüttesként jelenik meg (*azoni* 'asszony', *fogoli* 'fogoly', *negied* 'negyed'). Az graféma többféle hangértékben használatos; a *z* fonéma mellett *c-t* (*Lorinz*) és *sz-t* is jelölhet (utóbbit főként szó elején: *Zabo*, *zolliak* 'szólják'; *zannam* 'szánám'). A *cs-t* *cz* és *tz* egyaránt jelöli (*czele* 'kedetit', *lörintzel*), míg a *zs* leg-

²⁷ A misszilisek alapján hasonlóképpen, lásd Kocsis 2020: 118.

²⁸ XVI. századi magánlevelek alapján részletesen lásd KOROMPAY Klára (2003), Helyesírás-történet. In KISS Jenő – PUSZTAI Ferenc (szerk.), *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris. 579–595, 580–581; KOROMPAY Klára (2018), Helyesírás-történet. In KISS Jenő – PUSZTAI Ferenc (szerk.), *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*, Budapest, Tinta Könyvkiadó. 90–95.

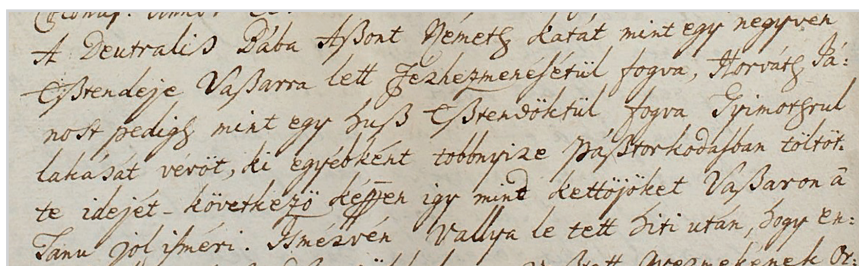
inkább *s*-ként jelenik meg (*varaslo*). A speciálisabb karakterek közül hosszú *f* és a *j* (*felüljs* 'felől is') ritka, de előfordul a vizsgált iratban.

A hivatalos részek egyik hangjelölési sajátossága az, hogy *ü* hangértékben többször *ű*-t használ (jóllehet az ékezet hossza nem egyértelműen az ejtést tükrözi), az *ö* jelölésére pedig *o* fölötti *e*-ket alkalmaz (*Órdőgi*) – az sem példátlan, hogy ugyanaz az elem egyszer ékezetekkel, máskor, viszonylag közel az előzőhöz, ékezet nélkül szerepel (*külömb külömb* [...] *kulomb kulomb*). A tanúvallomások keze ugyanakkor ritkábban jelöl bizonyos ékezeteket (főként, ha nem tulajdonnevekről van szó): az *o*-k fölött inkább pontszerű vagy „~” alakú ékezetek jelzik az *ö* ~ *ő*-t. Az utóbbi duktus további sajátossága, hogy az *a* és az *o* olvasata időnként nem válik el teljesen élesen (*massokat* vagy *massakat*), ahogy az *u* és az *o* sem (*Tosket* 'tűskét').

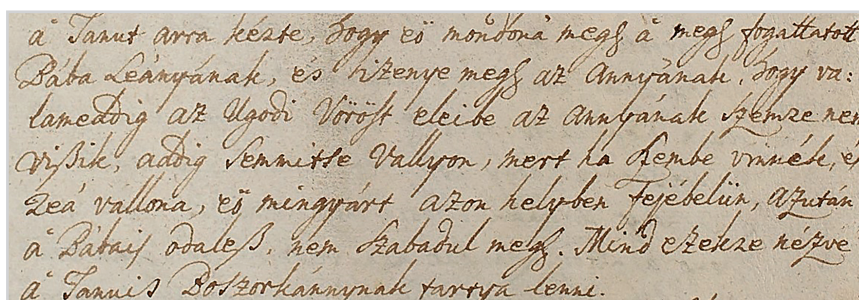
A javításokat tekintve összesen hat helyen figyelhető meg törölt rész (ezek a kéziratban áthúzással szerepelnek); a betűszintű javítás viszonylag ritka, emellett megfigyelhetők betoldások is, de szintén nem gyakoriak.

Az 1767-es kézirat az előbbivel szemben kevesebb változatosságot mutat fel, ami a fonéma : graféma megfelelést illeti, így az egyes grafémák formája és hangértéke együtt lehet egyénítő, azonosító szerepű. A különlegesebb jelek között rendszeres a *β* és valamelyest a *f* is (ezeket az átírással nem tükrözi). A *j* ezzel szemben ritka, csak a latin részletben jelenik meg (*Julj*, csak ugyanitt szerepel a *J I* hangértékben, *Inquisitio*). Jóllehet az *a* és *o*, valamint *i* és *e* ~ *é* grafémája többé-kevésbé élesen elkülönül; az *ö* ~ *ő* és *ü* ~ *ű* jelölése nem válik el élesen; az ékezet inkább hosszúnak tűnik; ez azonban nem feltétlenül tükrözi az ejtést (hasonlóan kérdéses, hogy az *é*-k hosszúsága az ejtést tükrözi-e az olyan elemekben, mint *bé*, *téj*, *éránt* 'iránt', vagy épp a kérdő partikula -*é*-je, vagy épp az *á*-ké a *miatt*, *ugyan*, *Szalánája* lexémák esetében – az ellenkező tendenciára is van példa: *Bubajos* 'bűbajos'). A mássalhangzók hosszúsága ugyanakkor nem feltétlenül jelölt (*Aszony*, *semit*, *jőt*; jóllehet a kettőzés sem feltétlenül a hosszú ejtést tükrözi, például: *ell ment*, *Joseff névő*). A hangjelölés-helyesírás szempontjából talán a legfeltűnőbb sajátosság (jóllehet más XVIII. századi boszorkányperes kéziratokra is jellemző) az, hogy inkább a kiejtés, semmint a szóelemzés elve érvényesült, például a *tugya*, *mingyárt*, *csontyát*, *Kinállya*, *enyihány* 'egynéhány' esetében. A szakirodalom szerint a szóelemzés elvének fontossága a XVII. század során vált tudatossá, elsősorban Geleji Katona István és Tótfalusi Kis Miklós érveltek mellette és alkalmazták is azt,²⁹ azonban a boszorkányperes dokumentumok esetében még a XVIII. század közepét követően is a kiejtés szerinti írásmód tűnik elterjedtebbnek.

²⁹ KOROMPAY 2003: 589–592; uő. 2018: 92–93.

1. kép. Az 1. tanú beszámolójának részlete az 1759-ben készült jegyzőkönyvből

2. kép. A 98. tanú vallomásának részlete az 1759-ben készült jegyzőkönyvből

A vizsgált forrásban igen kevés javítás szerepel: ilyen a második kérdőpontban a *betegeskedvén*, ahol a *g k*-ból van javítva; a harmadik pontumban az *azt*, amelynek *z*-je javított (a rontott betűt felvizezték); az utolsó beszámolóban a *nyomorog*, amelynek *g*-je *d*-ből van javítva, valamint ugyaninnen a *(Takács) Istvánné* – tekintve, hogy ráírással javította a lejegyző, nem nyilvánvaló, mi szerepelhetett ott eredetileg. Törlés és betoldás nincs a jegyzőkönyvben; az őrszók és a rendezettség mellett ez is azt támasztja alá, hogy a kézirat másolat.

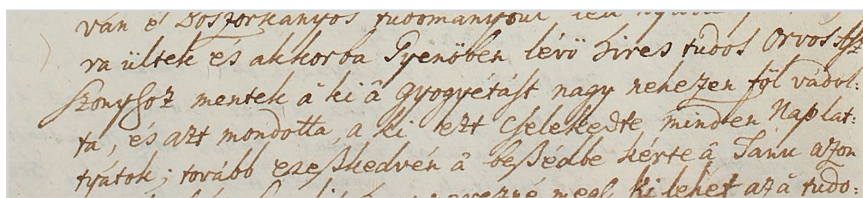
A Németh Kata és Horváth János elleni tanúkihallgatási jegyzőkönyvet jelentős terjedelme ellenére a duktus alapján végig egy kéz jegyezhette le (1. és 2. kép).³⁰

A kéz azonosságát a grafémák formája mellett a hangjelölés is alátámasztja, jöllehet, az előző irathoz hasonlóan, ezúttal is inkább a graféma formája és hangértéke együttesen tekinthető egyénítő jellemzőnek. A korban bevett *β* és *ƒ* grafémák mellett végig jellemző az *l + j* kapcsolat (*l*)lyként realizálódva olyankor is, amikor a *j* a felszólító mód, illetőleg a kötő-

³⁰ A kézirat részleteit az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának engedélyével közlöm, amelyet ezúton is hálásan köszönök Földesi Ferencnek, a Kézirattár osztályvezetőjének.

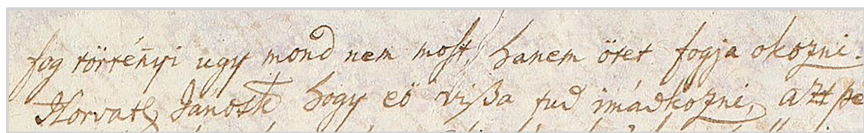
mód jele (azaz ezúttal sem a szóelemzés elve érvényesül): *busullyon*, *valylyon*, a *t + j* kapcsolat szintén *ty*-vel jelölődik, *tartya*. Ezúttal nem példátlan a polifonémikus *i* [*j + i*], elsősorban a *férinek* 'férjének' szóban (esetleg idesorolható a *tavali* is). A vizsgált lejegyzésben legtöbbször élesen elkülönül az *a* és az *o*, valamint az *i* és az *é* formája (szemben a korszak más kézírataival, beleértve a fentebb tárgyalt 1629-es forrást is – ennek elsősorban a dialektális ejtészváltozatok, például a magánhangzók nyíltabb és zártabb realizációinak szempontjából van jelentősége, beleértve az *i*-zést). A hosszú és a rövid ejtést viszont az *i*, az *ö* és az *ü* esetében az ékezetek hossza nem teszi egyértelműen megkülönböztethetővé (utóbbi más magánhangzókánál sem különül el következetesen, például: *Búza*, de *Buzát*; *Nemeth*, de *Németh*). Az *ö* és *ü* esetében az ékezetek több esetben el is maradnak.

A kézirat terjedelméhez képest nem sok javítás található benne (mintegy 87, viszont az esetleg közel felében talán csak megerősítette a lejegyző az adott részletet): ezek főként betűket és nem betűegyütteseket vagy egész szavakat érintenek. A javítás főként ráírással, esetleg előtte felvizezéssel történik; a szavak, szórészetek betoldása ritka (4 előfordulás, csak egyet idézve, a 82. tanú beszámolójában: *hamar érte vagy* [interlineáris betoldás: *ember vagy*] *marhabéli kár*; rendszeresebb azonban bizonyos betűk feltehetőleg utólagos betoldása). Áthúzással történő törlés nincs; a rendezett kinézet és az órszók mellett ez is másolásra utal. A javítatlan hibák egyike és az így kialakult értelmezés is alátámaszthatja a másolt jelleget (89. tanú): a *gyógyétást nagy nehezen föl vádolta* (!) – jóllehet ezt követően valóban megvádol valakit a „hires tudos orvos Aszszony”, feltehetőleg mégsem erre, hanem a gyógyítás felvállalására vonatkozott ez a részlet (3. kép).

3. kép. Részlet az 1759-es kéziratból (javítatlan, feltehetőleg másolási hiba: *vádolta*)

Ugyancsak nem javított másolási hibára enged következtetni a 82. tanú beszámolójában a kontextus alapján egyértelműen 'mást' jelentésű *most*: *hogyha akár mi ollyas kára fog történni úgy mond nem most* (!), *hanem ötet fogja okozni* (lásd a 4. képet a következő oldalon).

4. kép. Részlet az 1759-es kéziratból (javítatlan, feltehetőleg másolási hiba: *most*)

Az iratok nyelvjárási sajátosságainak feltárásával és összevetésével (beleértve azt, hogy mennyire reprezentálják azt a régiót, amelyekben készültek) külön tanulmány foglalkozik.³¹

Összegzés, kitekintés és forráskritika

Jelen esettanulmány három, Veszprém megyéből származó boszorkányperes jegyzőkönyv kéziratát vetette össze, s rámutatott arra, hogy a bizonyítás dokumentumaként és a lejegyzői kontextust tekintve egyaránt változatosról árulkodnak. A kéziratok mindegyikében a korszakra jellemző hangjelölést lehetett megfigyelni. A XVII. századi irat több, viszonylag archaikus megfelelést is mutatott mindkét lejegyzői kéztől, míg a XVIII. századiak esetében már kevés speciálisabb variáns mutatkozott, így inkább a graféma formája és hangértéke együtt bizonyult meghatározónak. További szempont, hogy a korszak más irataiban még jellemző, hogy az *a* és az *o*, vagy épp az *é* és az *i* hangjelölése nem különül el élesen, azonban a vizsgált kéziratok duktusára ez nem érvényes, azaz *e* téren is tisztán kiírtnak tekinthetők. Kevés javítás jellemzi a szövegeket; ez is mutatja, hogy mindegyik másolat lehet. Már csak a terjedelemből adódóan is kiemelt figyelmet érdemelt a Németh Kata és Horváth János elleni tanúkihallgatás jegyzőkönyve. Hozzá kell tenni, hogy esetükben az eljárás dokumentációja is gazdagabb volt, ugyanis mindkét vádlottat kihallgatták. Az utóbbiak kézíratainak a lelőhelye azonban jelenleg nem ismert. Komáromy Andor,³² aki közölte a vádlottak kihallgatási jegyzőkönyvét is, a teljes forráshoz az Országos Levéltár Lad A. Fasc. 1. No. 3. Lig 1. jelzetét adta meg, ennek alapján ugyanakkor a tétel nem érhető el a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának állományából. A *Magyarországi boszorkányság forrásai IV.*³³ kötetben a vádlottak kihallgatásának utánkölése szerepel a kiadvány közlési elvei

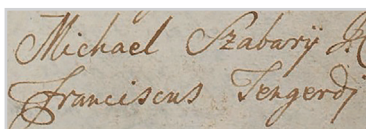
³¹ VARGA Mónika (2024), Területi és társadalmi beágyazottságról Veszprém megyei boszorkányperes jegyzőkönyvek kézíratai alapján. *Magyar Nyelvjárások* 62. 67–80. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2024/06>.

³² KOMÁROMY Andor (1910), *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

³³ TÓTH G. Péter (szerk.) (2005), *A magyarországi boszorkányság forrásai IV*, Budapest, Balassi Kiadó.

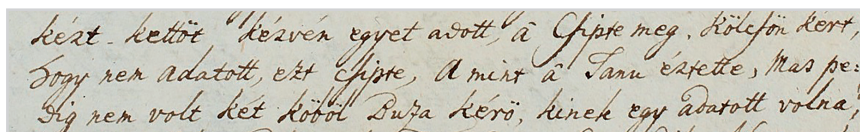
szerint, a hivatkozott jelzeten ugyanis a közreadók sem találták meg a keregett iratot.³⁴ Emellett, jóllehet a tanúvallomás jelenlegi lelőhelye az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, a vádlottak jegyzőkönyve onnan sem került elő. A Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár³⁵ és a Veszprém Megyei Levéltár sem őríz iratokat a kérdéses vádlottakról.

Tekintve, hogy Komáromy közlése szerint a forrás korábban az Országos Levéltár állományához tartozhatott, felmerül, hogy a tanúkihallgatási jegyzőkönyvnek esetleg szövegváltozata lehetett az a példány, amelyet jelenleg az OSZK Kézirattára őríz.³⁶ Komáromy az általa érdektelennek tartott vallomások nélkül közölte az iratot, így nem tehetünk mindenre kiterjedő összehasonlítást. A közölt változat szerint a kihallgatáshoz kapcsolható hatósági személyek Michael Szabassy, Franciscus Tengedi. A kézirat alapján a nevek részben eltérnek, azonban mégsem zárható ki, hogy ugyanazokról a személyekről van szó (5. kép).

5. kép. Az 1759-es eljáráshoz kapcsolt hatósági személyek
(Michael Szabassy és Franciscus Tengedi)

A kézirattal összevetve Komáromy közlése számos, a hangjelölésen jócskán túlmutatató eltérést mutat, a szövegközlés pedig a nem „lényegtelen”-nek tartott beszámolók esetében is hiányos. Csak egy példát idézve, a 6. képen olvasható részlet Komáromy közlésében így szerepel (hozzá kell tenni, hogy a későbbi kiadásban is ez olvasható):³⁷ *az csipte meg. Más pedig nem volt, aki két köből búzát kért, s kinek egy adatott, hanem.*³⁸

6. kép. Részlet az 1759-es kéziratból (az 1. tanú kihallgatása)

³⁴ Az erre vonatkozó tájékoztatást az Országos Levéltár C 28 állag referensének köszönöm.

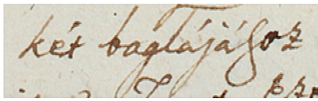
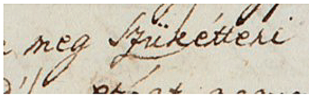
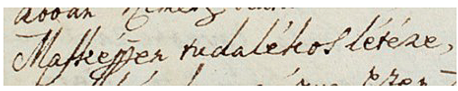
³⁵ Az iratokat ugyanis Győr vármegye alispánja terjesztette fel a királyi kancelláriához.

³⁶ Ez a boszorkányperes iratok esetében nem példátlan, részletesen lásd VARGA 2022a.

³⁷ KOMÁROMY 1910: 671; TÓTH G. 2005: 427.

³⁸ Az iratrészlet betűhű átírása a következő: *kettőt kérvén egyet adott, a' Csipte meg, kölcsön kért, hogy nem adatott, ezt csipte, A mint a' Tanu értette, Mas pedig nem volt két köből Búza kéro, kinek egy adatott volna, [...]*

A 1. táblázatban néhány további példát hozok az elérhető szövegközlések és a betűhű átírás különbségei

Szövegközlés (Tóth G. 2005)	A kézirat részletei	a hibás elem betűhű átírása (értelmezése)
Horváth Jánosnak két baglyához (428) ⁴⁰		= baglyájához 'boglyájához'
magát sem kívánta megszűkíteni (433) ⁴¹		= szűkíteni 'szűkíteni'
Másképpen tudálékos létezése (431) ⁴²		= létére
a tanút feddé is, ezt (443) ⁴³		= feddésért

1. táblázat. Az 1759-es kézirat részletei és betűhű átírata,
összevetve a szövegközléssel

Az összevetés alapján nem bizonyítható, hogy szövegváltozatokról van-e szó a vizsgált irat esetében, az eljárás további szakaszait, elsősorban a vádlottak kihallgatását pedig a meglévő szövegközlések alapján – a kézirat hiányában – jelenleg nem vizsgálhatjuk a lejegyzői kontextus szempontjából.

³⁹ KOMÁROMY 1910: 672, két boglyájához.

⁴⁰ Komáromy közléséből – lényegtelen tanúvallomásként minősítve – kimarad.

⁴¹ Komáromy közlésében az idézett részlet nem szerepel (a beszámoló utolsó tíz és fél sorát nem közli).

⁴² A fenti részlet Komáromy közléséből kimaradt.

MÓNKA VARGA

On the Scribal Context of Witchcraft Records from Veszprém County

The present case study investigates manuscripts of documented witness depositions of witch trials from a linguistic perspective, with particular emphasis on the diversity observable in the scribal context, including text formatting, spelling, abbreviations, and corrections. The sources were selected in relation to the venue of the VIth Scriptorium Conference, though in a broad sense: the analysis focuses on manuscripts recorded in Veszprém County in the 17th and 18th centuries. In each manuscript, the observed spelling variations were characteristic of the period. The 17th-century documents displayed several relatively archaic phonetic and graphic correspondences from both scribes, whereas the 18th-century documents contained fewer distinctive variants, making the form and sound value of graphemes more decisive. The texts contain only a few corrections, which also suggests that they all may be copies. The document of the witness depositions against Kata Németh and János Horváth from 1759 deserves special attention due to its volume, as it contains variably detailed testimonies from 98 witnesses. In this latter case, it was also necessary to highlight problems related to the transcription of earlier editions of the record.